

Författningsändring och problemlösning: En studie av kvalificerade majoriteter i 34 stater

DAG ANCKAR

ABSTRACT
Constitutional
Amendment and
Problem-solving:
Supermajorities
in 34 States

The constitutions of the countries of the world are as a rule rigid rather than flexible. However, countries differ in terms of the extent of rigidity. Whereas some require two-thirds parliamentary majorities or even less for constitutional amendment, others require three-fourths majorities. This essay aims at explaining this difference. The point of departure is the observation by Arend Lijphart that large parliamentary majorities in plural systems often represent much smaller popular majorities and even single-party majorities, and that supermajorities in plurality systems are therefore less constraining than the same supermajorities in proportional systems. While maintaining a conception of institutions as problem-solvers the essay investigates the hypothesis that the choice of countries of supermajority thresholds may largely be explained by reference to principles of rational action. This appears indeed to be the case. An examination of amendment rigidity in 34 democracies with plural systems suggests that countries that have experienced at the dawn of independence a dominant party system or an extreme ethnic heterogeneity have as a rule opted for the three-fourths threshold and, in consequence, for a powerful constraint. Of other countries, all but one (Mauritius) has settled for two-thirds majorities.

Så gott som varje land i vår värld har i dag en skriven författning, och den verklighet dessa författningar fångar och beskriver är stadd i en mer eller mindre ständig förändring. Dessa omständigheter matar i sin tur fram en ständigt växande och föränderlig volym av konstitutionella texter och bestämmelser. Å ena sidan tillkommer nya stater som antar nya författningar, å andra sidan gör tidigare existerande stater i stadig takt ändringar i sina författningar. En beräkning från det tidiga 1990-talet ger sålunda vid handen att mer än hälften av de vidpass 170 författningar som fanns i världens länder vid den tidpunkten hade tillkommit sedan 1974 (Sartori 1994, 198), en annan beräkning anger att mer än två femtedelar av alla skrivna författningar i världen har tillkommit under 1990-talet, varvid de ofta har ersatt tidigare existerande författningar (Derbyshire och Derbyshire 1999, 13). En specialstudie, några år gammal,

visar att antalet ingrepp och ändringar i författningar är betydande, låt vara att skillnaderna mellan individuella länder nog kan vara avsevärda (Lutz 1994).

Dessa ändringar och nyskrivningar bringas i kraft med hjälp av en mångfald olika metoder och tekniker, som man kan systematisera och kategorisera på olika sätt. En vanlig indelning är den som skiljer mellan flexibla och rigida författningar (t.ex. Strong 1958, 65–66; Hague, Harrop och Breslin 1998, 155) – flexibla författningar är sådana som kan ändras med enkla förfaranden, t.ex. genom majoritetsbeslut, rigida författningar är däremot sådana som kan ändras blott med försvårade förfaranden som vanligtvis innefattar ett krav på kvalificerade majoriteter. För studiet och förståelsen av en konstitutionell teori vore det givetvis angeläget att veta vilka samhällsliga, historiska och politiska omständigheter som tenderar framta

en viss uppsättning metoder snarare än en annan, och olika hypoteser låter sig härvid uppställas. En rimlig tanke är att konstitutionella och institutionella val återspeglar den kulturella och historiska kontext av vilken de är en del (Anckar 2004b) – ett operationellt antagande som följer ur detta perspektiv är att tidigare kolonier har en särskild benägenhet att imitera de konstitutionella lösningar och därmed den flexibilitet eller rigiditet som metropolmakterna tillhandahåller. Till samma familj av förklaringar hör hänvisningar till geografiska eller tidsmässiga närheter länder emellan. Vidare kan man givetvis förklara konstitutionell design med konstitutionell design och säga att vissa institutionella val och former förutsätter vissa andra institutionella val och former – har man, t.ex., skapat en uppsättning konsensuellt betonade institutioner är det rimligt och logiskt att hålla sig med rigida och därmed konsensuellt betonade metoder för författningsändring. Och naturligtvis kan man anlägga det rationella valets perspektiv, varvid man, för att citera Jean Lapouze och Bernard Saint-Jacques (1997), betraktar institutioner som ”problemlösare” och följaktligen utformar dem på ett sätt som främjar deras problemlösande kapacitet. Ett konkret antagande som följer ur ett sådant perspektiv vore att länder som är i etnisk eller kulturell mening heterogena gärna uppställer gränser för den oinskränkta majoritetsregelns allmänna giltighet och följaktligen håller sig med rigida författningar.

Emellertid visar det sig vid en empirisk granskning att sådana i och för sig rimliga och förnuftigt härledda antaganden har en mycket begränsad förklaringskraft. Egentligen kan man med dem inte alls eller blott i mycket ringa utsträckning förklara varför vissa länder tillgriper vissa metoder och vissa andra länder tillgriper vissa andra metoder (Anckar och Karvonen 2002). Det allt överskuggande analytiska problemet är att den beroende variabeln, d.v.s. metoden för författningsändring, visar mycket liten variation. I sin berömda undersökning av *Democracies* konkluderar Arend Lijphart, på basen av ett studium av ett tjugotal demokratier, att sådana i allmänhet håller sig med relativt rigida författningar som innehåller någon form av minoritetsveto (1984, 190); i sin likaså berömda och uppföljande undersökning av *Patterns of Democracy* skriver han, nu på basen av ett studium av trettiosex demokratier, att sådana ”use a bewildering array of devices to give their constitu-

tions different degrees of rigidity” (1999, 218). En färsk undersökning som baserar sig på ett mycket större material än det Lijphart granskat, nämligen alla demokratier i världen, bekräftar för sin del likformigheten. Den visar att små demokratier likväl som stora, rika demokratier likväl som fattiga, homogena demokratier likväl som heterogena, och ännu demokratier med olika kolonial bakgrund alla hamnar i samma varandra närstående kategorier av länder som gör författningsändringar genom kvalificerade majoriteter eller genom blandmetoder som förenar kvalificerade majoriteter och folkomröstningar (Anckar och Karvonen 2002). Konklusionen är att inga större skillnader finns mellan världens demokratier och att det därmed inte finns någon egentlig variation att förklara: ”The commitment to popular sovereignty and minority rights that comes natural to democracies has spread all over the democratic community in terms of methods for constitutional amendment” (Anckar och Karvonen 2002, 20).

Denna uppsats kapitulerar dock inte inför den oavsagda konklusionen. Tvärtom: den ifrågasätter, omstartar och nyprövar. Analysen tas nu ett steg vidare. Utgångspunkten är ett framhårdande i synen på institutioner som problemlösare, därmed ett framhårdande även i tron att bestämmelser i författningar, häri ingående bestämmelser om hur författningar kan revideras, utformas på basen av rationella överväganden, där bestämmelser ses som verktyg för problemlösning. Att detta inte framkommer i konkreta undersökningar av författningars bestämmelser är, detta hävdas här, en konsekvens av att undersökningarna och de rågångar som de har gjort har varit alltför grova. I deras ställe bör komma annorlunda forskningar, där analysen inte skall jaga efter en skillnad mellan flexibilitet och rigiditet, utan snarare efter en skillnad mellan olika grader av rigiditet. Tanken är alltså att även om de flesta demokratier av omsorg om minoriteter och deras rättigheter tenderar upprätthålla rigiditet vid författningsrevision, så finns det ändå en skillnad mellan demokratier i detta avseende. Skillnaden ligger däri, att de demokratier som till följd av särskilda problembilder är betjänta av en särskild grad av rigiditet upprätthåller en sådan, medan andra, som inte konfronterar samma problembilder, nöjer sig med en lägre grad av rigiditet. Det är alltså i och för sig sant att rigiditeten förenar, och att den därmed suddar ut en varians att förklara. Emellertid, när en skillnad görs

mellan grader av rigiditet, inträder i bilden en variation att förklara. Uppsatsens syfte är att kontrollera riktigheten i detta antagande.

Uppsatsen har i allt fyra avsnitt. Denna introduktion följes av ett andra avsnitt, som framlägger och avgränsar det forskningsproblem som uppsatsen skall avhandla; avsnittet ger även information om den ram i termer av länder, villkor och författningar som problemet och forskningsuppgiften förutsätter och har. Ett tredje avsnitt beskriver undersökningens beroende och oberoende variabler – här klarläggs alltså såväl de olika tekniker som de i undersökningen ingående länderna använder vid författningsrevision, som den problemdefinierade valsituation som länderna befunnit sig i när de fastställt sina regler för författningsrevision. Denna situation bestäms i undersökningen med hjälp av en av två tillgängliga indikatorer. Ett avslutande fjärde avsnitt innehåller analys och diskussion. I detta avsnitt relateras de oberoende variablerna till den beroende, och kommentarer tillhandahålls i anledning av den bild som framkommer.

Forskningsproblemet och dess ramar

Det problem som här skall studeras kan illustreras genom två nedslag, alldeles på måfå, i de myriader av val som under olika tider förrättats i olika länder i världen. Det ena nedslaget gäller parlamentsvalet år 1987 i Gambien, fram till statskuppen år 1994 ”considered unique in disposing of a liberal democratic system in West Africa” (Bendel 1999, 411). Valet förrättades med pluralitetsmetod, och i det erhöill *People's Progressive Party* en andel av de avgivna rösterna som uppgick till 56 procent. Denna andel innebar, omräknad till mandat, att partiet lade beslag på inte mindre än 31 av de totalt 36 mandaten i parlamentet (Bendel 1999, 418–420), en andel som uppgick till 86 procent och innebar att partiet, om det så önskat, hade möjlighet att ensam forcera sådana rigiditetströsklar för författningsändring som är vanliga i författningarnas praktik. Det andra nedslaget gäller parlamentsvalet på Trinidad och Tobago år 1991, likaså förrättat med pluralitetsmetod. I valet erhöill *People's National Movement* 32 procent av rösterna vilket berättigade till 58 procent av riksdagsmandaten (Anckar 1997, 260). Mot ett röstunderlag av en tredjedel svarade alltså en mandatmängd som närmar sig två tredjedelar, och därmed när-

mar sig ett ganska vanligt majoritetskrav i författningsändringar.

Teoretiska beräkningar kan förmedla mycket dramatiskare bilder av de divergenser som kan uppkomma i pluralitetssystem mellan parlamentsmajoriteter och sociala majoriteter. Låt oss postulera ett land med 100 valdistrikt, i vilket tre partier kämpar om makten; låt oss yttermera postulera att varje valdistrikt i detta land är exakt lika stort, i det distriktet omfattar 100 väljare¹. En majoritet i parlamentet, d.v.s. 51 mandat, kan uppnås med en röstandel av drygt 17 procent ($51 \times 34/100$), en två-tredjedelsmajoritet kan uppnås med en röstandel som uppgår till endast 23 procent, och för uppnåendet av en tre-fjärdedelsmajoritet kan en röstandel av 26 procent vara tillräcklig. Om vi postulerar ett större antal partier än tre, reduceras i snabb takt och i takt med att partierna ökar i antal de röstandelar som behövs. Har vi i det system varom är fråga ett partisystem med fem partier blir det möjligt att uppnå en tre-fjärdedelsmajoritet med en röstandel som understiger 16 procent!

Problemet är alltså att när valsystemet är pluralt, kan stora parlamentsmajoriteter, stora nog för att tillfredsställa t.o.m. höga krav på kvalifikation, ha uppkommit ur tydligt mindre sociala och politiska majoriteter. Yttermera är dessa stora majoriteter ofta, enär valsystemet är pluralt, enpartimajoriteter. I teorin, och ofta även i praktiken, kan valsystemet alltså genom att skapa en överstor majoritet skapa sådana förutsättningar för författningsändring som inte i ett allmänt perspektiv ter sig önskvärda. Lijphart gör i ett sammanhang denna iakttagelse och pekar på Barbados som ett exempel (1999, 219–220). Fyra av de sju första val som förrättades i landet sedan 1966 frambragte, med röstandelar som låg mellan 50 och 60 procent och i ett fall under 50 procent, en enpartimajoritet i parlamentet som var stor nog att ensam forcera den $2/3$ -tröskel som gäller vid författningsändringar på Barbados. Lijphart skriver, följdriktigt, att ”supermajorities in plurality systems are clearly much less constraining than the same supermajorities in PR systems” (1999, 220), och han menar att länder med plurala valsystem uppenbarligen i regel inser detta och vidtar åtgärder. Det visar sig nämligen vara så att alla de länder i hans urval av demokratier som har det stränga kravet på $3/4$ -ma-

¹ För detta exempel häftar författaren i tacksamhetsskuld till tidskriftens anonyma lektor.

oritet för författningsändring även har ett pluralt valsysteem. Om och när Lijphart har rätt, är detta onekligen ett ganska starkt bevis därpå, att regler om författningsändring utformas via och kan förklaras med hänvisningar till rationella föreställningsgrunder. Med en ovan refererad avstamp i föreställningen om institutioner som problemlösare testas denna uppsats därför riktigheten i Lijpharts antagande. Tanken och hypotesen är, låt oss upprepa detta, att länder som har en grundad anledning befara en uppkomst av ett dominant maktmönster väljer att inrätta särskilt höga tröskelvärden för konstitutionell reform.

En undersökning av den problembild vi har för ögonen förutsätter att vissa villkor är uppfyllda. För det första måste i den jämförelse av stater som blir aktuell vara fråga om demokratier – blott i sådana kan, egentligen, maktskiften ske och maktpositioner uppnås via disproportionaliteter i valförfaranden. För det andra måste härvid vara fråga om demokratier med ett pluralt valsysteem – blott i sådana kan, egentligen, det särskilda problem framspringa som uppsatsen avhandlar och belyser. Det länderurval som uppsatsen bygger på har skett med ett flerstegsförfarande som svarar mot det ovanstående resonemanget. Startpunkten är att det fanns 192 självständiga stater i världen år 1999 – att just detta år dikterar uppsatsens operationella uppläggning beror av bekvämlighetsskäl, nämligen tillgången till en databank, i några här relevanta avseenden centrerad till nyssagda år (Lundell och Karvonen 2003). Av dessa 192 stater var, enligt de beräkningsgrunder Freedom House tillämpar, 85 stater demokratiska medan de återstående 107 staterna inte var det. Av de 85 demokratierna tillämpade 34 pluralitetsval medan en majoritet av 51 stater tillämpade andra valmetoder, d.v.s. proportionella metoder eller blandmetoder. De nyssnämnda 34 demokratierna med pluralitetsval utgör den undersökningspopulation som här upptas till granskning. Länderna är uppräknade i den sammanställning som ges i Tabell 1.

För dessa länder bör alltså, detta blir ett första steg, fastställas de regler de nyttjar för författningsändring. Dessa regler framgår ur författningarna i sig; fråga blir vilka författningar som i respektive fall skall studeras. Frågan är, visar det sig, ganska problemfri. I själva verket gäller för inte mindre än 25 av våra 34 länder att deras självständighetsförfattningar fortfarande är i kraft. I detta omdöme innesluter vi här Kanada, vars för-

fatning egentligen bygger på fem olika beslut av det brittiska parlamentet (Derbyshire och Derbyshire 1999, 622); här har beaktats det beslut (Constitution Act) som introducerade och befäste Kanadas författning från år 1982 (Wardhaugh 1999, 168). Härtill kommer att frågan om ett val av författning är irrelevant vad England och Nya Zeeland beträffar, eftersom dessa länder saknar i egentlig mening skrivna författningar och därmed regler om hur författningen kan och bör ändras. För de återstående sju länderna måste emellertid ett val träffas, och i flertalet fall är valet såtillvida enkelt att vi låter det träffa landets senaste demokratiska författning. Sålunda beaktas här för Filipinernas del författningen av år 1987, tillkommen i kölvattnet av en diktatur sedan 1972, föregången i sin tur, sedan landets självständighet år 1964, av ett litet vacklande tvåpartisystem (Hartmann, Hassall och Santos 2001). Vad Sao Tomé och Príncipe beträffar, negligeras här den tydligt odemokratiska självständighetsförfattningen av år 1975; i dess ställe kommer den nu gällande författningen från år 1990 som införde mångpartidemokrati i landet (Anckar och Anckar 1995, 224–225). På motsvarande sätt beaktas för Mongoliets del författningen av år 1992 som etablerade en mångpartidemokrati (Hyer 1999), samt för Malis del författningen av år 1992 som ersatte 1974 års författning och dess införande i landet av en enpartiregim (Imperato 1999).

En svårighet i sammanhanget är att många stater i själva verket håller sig med flera och olika bestämmelser för författningsändring. När man skall fastställa vilken regel som gäller i ett land, stöter man alltså på det problemet att många regler gäller. I Nauru, för att ta ett exempel, är huvudregeln att författningsändring kräver en två-tredjedelsmajoritet i parlamentet; vissa i konstitutionen uppräknade ärenden förutsätter därutöver godkännande i referendum (Anckar 2004a, 383). I Papua Nya Guinea, för att ta ett annat exempel, är läget än mer svårhanterligt, eftersom författningen där erkänner tre parallella metoder, och rent ut säger att "Nothing prevents different majorities being prescribed in respect of different aspects or subject matters of a provision" (artikel 17). Lijphart har för sin del hanterat detta metodiska problem så att han väljer att beakta det strängaste kravet (1999, 221). Denna lösning omfattas här, dock med den reservationen att det strängaste kravet ändå förbigås om det är uppenbart att det gäller för blott någon enskild

och enstaka sak. De bestämmelser som finns i några författningar därom, att vissa enskilda principer är helt undantagna revision och ändring förbigås alltså. Sålunda heter det, för att anföra ett exempel, i Malis författning av år 1992, kort och gott, att "The republican form of the State may not be revised" (XVII:121). Denna extrema rigiditet bortser vi alltså här ifrån, och Mali registreras som ett land som upprätthåller en annan och lägre grad av rigiditet, nämligen ett krav på en $\frac{2}{3}$ -majoritet av parlamentsledamöterna. För att vinna giltighet i Mali, låt oss tillägga detta, skall ett dylikt beslut yttermera bekräftas i referendum.

Oberoende och beroende variabler

De länder som ingår i undersökningen fördelas i Tabell 1 på tre kategorier av rigiditet. En av dessa kategorier upptar länder som föreskriver $\frac{2}{3}$ -majoriteter vid författningsändringar; av de två återstående kategorierna täcker den ena lättare och den andra svårare förfaranden i termer av rigiditet. De lättare förfarandena avser i regel författningsändringar via majoritetsbeslut med eller utan ett anslutet referendum, vartill, i fallet Frankrike, kommer stadganden om en majoritet som är mer än absolut, men ändå understiger ett tröskelkrav som uppgår till $\frac{2}{3}$ -majoritet. De svårare förfarandena avser, utan undantag, författningsändringar via beslut och procedurer som tages med eller annars förutsätter $\frac{3}{4}$ -majoriteter. Tredelningen skiljer alltså mellan beslut som kan tagas med majoriteter som understiger $\frac{2}{3}$, beslut som förutsätter $\frac{2}{3}$ -majoriteter, och beslut som förutsätter $\frac{3}{4}$ -majoriteter.

I en första rigiditetskategori återfinns en liten grupp av fyra länder med flexibla förfaranden. Beträffande England och Nya Zeeland härrör flexibiliteten redan därav, att dessa länder, som här redan nämnts, saknar egentliga skrivna författningar. När så en gång är fallet, saknas, såsom här redan konstaterats, jämväl konkreta bestämmelser om hur ändringar i författningar kan vidtagas. Englands författning, till den del man egentligen kan tala om en sådan, har ett stort antal komponenter och moduler, tillkomna genom maximer och praktiker och även via lagstiftning. Tillkomstprocessen, har man hävdat, har sträckt sig över hundratals år (t.ex. Strong 1958, 136; Wolf-Phillips 1968, 182–201), en omständighet som naturligtvis gör det omöjligt att på ett konsekvent sätt tidfästa författningens bestämmelser. På motsvarande sätt är Nya Zee-

Tabell 1. Kvalificerade majoriteter vid författningsändring i 34 demokratier med plurala valsystem.

$< \frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{3}{4}$
Australien	Barbados	Bahamas
England	Botswana	Belau
Frankrike	Fidji	Belize
Nya Zeeland	Grenada	Dominika
	Indien	Filippinerna
	Jamaika	Mauritius
	Kanada	Mikronesien
	Kiribati	Mongoliet
	Mali	Papua Nya Guinea
	Marshallöarna	St Lucia
	Monaco	Salomonöarna
	Nauru	Sao Tomé och Príncipe
	St Kitts-Nevis	Trinidad och Tobago
	St Vincent	USA
	Samoa	
	Tuvalu	

lands författning, till den del man kan tala om en sådan, en samling olika dokument, tillkomna vid olika tider, som innefattar bl.a. det s.k. Waitangiavtalet från år 1840 samt ett flertal beslut av parlamentet i landet. Därjämte formas författningen även här av en uppsättning "customs and conventions" (Angelo och Gordon 2001, viii). England och Nya Zeeland är därmed i dubbel mening problematiska i denna undersökning – förutom att de egentligen saknar värden på den beroende variabeln, kan, då författningsfragmenten är från väldigt olika tider, värden för den oberoende variabeln inte heller fastställas. Det enda riktiga synes nog vara att här bortse från dessa två fall. Den lilla gruppen av länder med mycket flexibla författningar krymper härmed ytterligare, från fyra till två.

I en annan kategori finns sexton länder, som för författningsändringar föreskriver $\frac{2}{3}$ -majoriteter. Gruppen är som synes ganska heterogen – den upptar mikrostater som Grenada och småstater som Jamaica likväl som stora stater som Kanada och giganter som Indien; den inrymmer därjämte etniskt brokiga och etniskt ganska enfärgade samhällen. Vissa av dessa länder föreskriver den nysagda $\frac{2}{3}$ -majoriteten uttryckligen för den behandling som försiggår i parlamentet. Detta är fallet bl.a. i Barbados, där författningsändring i vissa ärenden kräver en $\frac{2}{3}$ -majoritet i den bikamerala lagstaturens två kammare. I Tuvalu, för att nämna

ett annat exempel, förutsätter en författningsändring på motsvarande sätt en $\frac{2}{3}$ -majoritet av parlamentsledamöterna. Andra länder kombinerar, på olika sätt, krav på tillstyrkande beslut i såväl legislaturer som folkomröstningar. Detta gäller bl.a. i Botswana, där, i vissa ärenden, en majoritet av väljarna i referendum skall bekräfta en ändring som beslutats i parlamentet med en $\frac{2}{3}$ -majoritet. Om de motsvarande arrangemangen i Mali var här redan ovan tal. Grenada uppställer för sin del krav på en dubbel $\frac{2}{3}$ -majoritet – förutom att $\frac{2}{3}$ av parlamentsledamöterna skall omfatta en ändring skall därjämte i vissa ärenden $\frac{2}{3}$ av väljarna i referendum göra så. Jamaika håller sig med en helt liknande föreskrift; likaså Nauru och, i tillämpliga delar, den federala mikrostaten St Kitts och Nevis. I Kanada finns kravet på en $\frac{2}{3}$ -majoritet uttryckligen i de bestämmelser som gäller för delstatsnivån – till ett krav på en majoritet i den federala legislaturens två kammare kommer nämligen ett krav på bekräftande beslut i åtminstone $\frac{2}{3}$ av delstaterna, som härvid skall företräda åtminstone hälften av landets befolkning.

Den tredje gruppen innefattar fjorton stater som upprätthåller ett särskilt rigiditetskrav, där $\frac{3}{4}$ -majoriteter efterfrågas. Ånåo finner vi en ganska heterogen grupp, som herbärgerar små länder som St Lucia, mellanstore länder som Filippinerna och gigantiska länder som USA. Normalförfarandet är att kravet på en särskilt stor $\frac{3}{4}$ -majoritet gäller uttryckligen för vissa i författningen nämnda ärenden av särskild dignitet, medan mindre starka krav gäller för författningsändringar i andra och mindre viktiga ärenden. Bestämmelser av denna art kan man finna t.ex. i de författningar som har antagits på Bahamas (artikel 54), Dominika (artikel 42) och Salomonöarna (artikel 61). Ett särfall är den lilla östaten Sao Tomé och Príncipe, där $\frac{3}{4}$ -kravet gäller rätten för parlamentsledamöter att föreslå en författningsändring. När en sådan ändring väl har föreslagits, kan den antagas med $\frac{2}{3}$ -majoritet. Andra särfall är de tidigare amerikanska kolonierna och östaterna Belau och Mikronesien, vilka vardera antar författningsändringar endast via referendum (Anckar 2004a, 382) och härvid uppställer krav på $\frac{3}{4}$ -majoriteter. Eftersom de två staterna sin litenhet till trots båda har en federal uppbyggnad (Anckar 2003), har kraven speciella och med delstatsnivån sammanhängande utformningar. I Belau krävs för godkännande en majoritet av väljarna och dessutom en majoritet av väljarna i var och en

av $\frac{3}{4}$ av delstaterna (artikel XIV:2), och i Mikronesien krävs $\frac{3}{4}$ av de avgivna rösterna i var och en av $\frac{3}{4}$ av delstaterna (artikel XIV:1). I USA förutsätter en författningsändring $\frac{2}{3}$ -majoritet i kongressen och därjämte ratificering i åtminstone $\frac{3}{4}$ av delstaterna. Om denna ordning har det sagts att den representerar "the most rigid Constitution in the world" (Strong 1958, 157); omdömet kan ha varit riktigt vid den tid det fällades, men det har, som redan en jämförelse med Belau och särskilt Mikronesien ovan ger vid handen, sedermera förlorat sin giltighet.

Vi vänder blicken från den beroende variabeln till den oberoende, och går därmed från rigiditet till dominans, eller snarare till en risk för dominans. Omfattningen av denna risk försöker vi uppskatta via en klassificering av det partisystem som gäller – finns i detta system ett dominerande parti, finns därmed en risk för en sådan dominans som kan motivera en sträng rigiditet. Ett dominerande parti är, sägs det i en auktoritativ framställning, ett sådant som är tydligt starkare än de andra partierna i samma partisystem; "tydligt starkare" skall då, på ett ungefär, innebära en differens som uppgår till minst tio procentenheter (Sartori 1976, 193–194). Här ställer vi dock den operationella ribban något högre. Förutom en ordentlig differens till andra partier förutsätter vi att det dominerande partiets dominans är av en storleksordning som i varje fall för partiet nära en position där partiet självt, med egna krafter, kan driva igenom en författningsändring eller föra en sådan till folkomröstning. Det operationella måttet för en sådan position blir i vår granskning en $\frac{2}{3}$ -majoritet i parlamentet, och härvid granskas för varje land den situation som rådde när eller strax innan landet i fråga har infört ett tröskelkrav i sin författning. Förfarandet dikteras givetvis av den kausala logiken – när antagandet är att dominanssituationer eller andra motsvarande situationer utlöser ett högt tröskelvärde, måste situationerna föreligga när tröskelvärdet införs. I de allra flesta fall har, såsom här redan påpekats, varit fråga om ett studium av självständighetsförfattningar, d.v.s. tröskelvärdet, fortfarande giltiga, i de författningar som länderna antog i och med sina suveränitetsförklaringar.

En försvarande omständighet måste särskilt beröras. Den har att göra därmed, att alla de stater vi betraktar, trots att fråga är om demokratier, inte har partier och partisystem. De kan därmed inte bedömas i termer av partidominans. Partilösa

demokratier är Belau, Kiribati, Marshallöarna, Mikronesien, Nauru och Tuvalu (Anckar och Anckar 2000); härtill kommer att det första politiska partiet på Samoa framträdde först 1979 (Lewis och Sagar 1992, 345), alltså långt efter år 1962 då landet blev självständigt och antog sin författning. Fallet Papua Nya Guinea är likaså problematiskt – här finns nog partier, men deras roll är i valen underordnad, och den stora majoriteten av kandidaterna ställer upp som oberoende. Inför valet år 1997 lät sig 20 partier registreras, men endast 700 av valets 2300 kandidater hade en partianknytning (Ingram 1997, 469). Vidare utgör Salomonöarna ett snarlikt fall. Partiväsendet var ännu mycket outvecklat i landet när det vann självständighet år 1978 (Alasia 1989), och det är tveksamt om en klassificering i termer av partidominans blir rättvisande. Och ännu måste, rimligtvis, USA föras till denna skara av länder. Landets författning är från år 1789 och är alltså tillkommen vid en tid då det resonemang som förts här om dominanta partisystem saknar giltighet – de federalistiska och anti-federalistiska strömningar och åskådningar som fanns och bröt sig mot varandra i författningens tillkomstsleden kan inte betraktas som och här behandlas som partier i en egentlig mening.

För en handfull länder behöver vi alltså ett annat operationellt förfarande som ändå på ett ungefär kan beskriva den dominanssituation länderna befann sig i när de blev självständiga. Om denna beskrivning då ger vid handen att länderna till följd av strukturella eller situationella omständigheter kan tillskrivas en särskild ovilja eller olust inför uppkomsten av en dominansliknande situation, blir vår operationella hypotes att länderna har gått in för en $3/4$ -rigiditet och inte har nöjt sig med mildare former. Tillgängliga uppgifter om etnisk och annan homogenitet och heterogenitet i världens länder (Anckar, Eriksson och Leskinen 2002) blir en komponent av de beskrivningar vi opererar med – vi antar nämligen att länder som i särskild mån har och har haft en brokig etnicitet härmed bibringas en benägenhet att se till att författningsändringar är svåra och kan åstadkommas blott genom en utbredd enighet. Sådana länder, antar vi, har m.a.o. en särskild dragning till rigiditet som är uppdelade i ett antal segment, och, till följd av valsystemet, är ställda inför eventualiteten att något eller några av dessa segment kan komma till en maktposition som ger dem möjligheten och förmågan att med egna krafter forcera rimliga trösklar

för författningsjusteringar. Finns mellan segmenten uttalade eller annars särskilt synliga animositeter, blir, detta är en tilläggsfaktor att beakta, rädslan för maktövertaganden mer uttalad och benägenheten att välja en rigid metod för författningsändring i följd härav ännu större.

Änjo kan, som exempel, fallet Papua Nya Guinea åberopas. Landet har över 1.000 stammar, och flera hundra språk talas där. Partibildningen är ändå, som vi noterat, begränsad, och ett stort antal oberoende kandidater ställer upp i val. I parlamentsvalet år 1997 erhölet endast fyra av de valda parlamentsledamöterna en majoritet av rösterna i sina valdistrikt; de flesta valdes i själva verket med röstandelar som understeg 20 procent (Reilly 2001, 766). Ur sådana konstellationer framspringer lätt skevheter – ”given the number of parties and independent candidates, a plurality victory may be achieved with as few as 15% of the vote”, lyder en observation (Dew 1999, 863). Den träffar s.a.s. mitt i prick – den beskriver med stor tydlighet precis den situation som enligt vår hypotes är rigiditetsframkallande. En hänvisning kan här även göras till den tidigare amerikanska kolonin Mikronesien, där arrangemangen i landets presidentval och motiven för detta arrangemang väl illustrerar den poäng vi här vill göra. Även om landet har givit sin demokrati en presidentiell utformning, som i allt väsentligt återgår på den amerikanska förebilden, finns en viktig skillnad. Den består däri, att presidenten på Mikronesien inte är folkvald, utan utses av parlamentet bland de av senatorerna som företräder delstatsnivån. Orsaken till denna avvikelse är uttryckligen att man på Mikronesien önskat undvika en situation där presidenten regelmässigt väljes av den största delstaten med den största väljarunderlaget (Burdick 1988, 266–267).

Analys och diskussion

För att vi skall kunna konkludera att vårt utgångsantagande är korrekt och att vår undersökning varit berättigad, måste ett mönster av samvariation föreligga. De länder som upprätthåller en $3/4$ -tröskel skall i varje fall företrädesvis vara sådana som kännetecknas av ett dominant partisystem eller av andra särskilda dominanskänsliga omständigheter, medan de länder som har mindre stränga trösklar i varje fall företrädesvis skall kännetecknas av anorlunda och mindre dominanta partisystem och

Tabell 2. Samvariation mellan dominans och rigiditet i 32 stater. En förteckning.

	Dominans?	³ / ₄ -tröskel?
Australien	Nej	Nej
Bahamas	Ja	Ja
Barbados	Nej	Nej
Belau	Ja	Ja
Belize	Ja	Ja
Botswana	Ja	Nej
Dominika	Ja	Ja
Fidji	Nej	Nej
Filippinerna	Ja	Ja
Frankrike	Nej	Nej
Grenada	Nej	Nej
Indien	Nej	Nej
Jamaika	Nej	Nej
Kanada	Nej	Nej
Kiribati	Nej	Nej
Mali	Ja	Nej
Marshallöarna	Nej	Nej
Mauritius	Nej	Ja
Mikronesien	Ja	Ja
Monaco	Ja	Nej
Mongoliet	Ja	Ja
Nauru	Ja	Nej
Papua Nya Guinea	Ja	Ja
St Kitts-Nevis	Nej	Nej
St Lucia	Ja	Ja
St Vincent	Nej	Nej
Salomonöarna	Ja	Ja
Samoa	Nej	Nej
Sao Tomé och Príncipe	Ja	Ja
Trinidad och Tobago	Ja	Ja
Tuvalu	Nej	Nej
USA	Ja	Ja

omständigheter. Tabell 2 utreder för varje land i vilken mån dessa antaganden stämmer, och tabellen kompletteras av Tabell 3 som ger en annan och mer komprimerad sammanställning av samma data. Denna tabell har karaktären av ett fyrfält, där de två dikotomiserade dimensionerna har att göra därmed, huruvida en dominanssituation förelegat eller ej, och huruvida en ³/₄-tröskel gäller eller ej. Fördelningen har signifikantstestats, trots att fråga ju egentligen inte är om ett slumpmässigt urval, och testutfallet ger med all önskvärd tydlighet vid handen att fördelningen är verklig.

En granskning av tabellerna utvisar i anmärkningsvärt många fall en samvariation av önskat snitt. Samvariationen finns, för det första, i fyra mikrostater i Karibien – Bahamas, Belize, Dominika och St Lucia har antagit ett ³/₄-tröskelvärde i

Tabell 3. Samvariation mellan dominans och rigiditet i 32 stater. En sammanfattning.

	³ / ₄ -tröskel?	
	Ja	Nej
Dominans?	13	4
	Nej	14
	Chi-square 15,778 Sig. ,000 N = 32	

en dominanssituation (Anckar 1998, 373–374). När Bahamas blev självständigt år 1973, hade *Progressive Liberal Party* utgått segrande i valet år 1968 och då lagt beslag på 29 av de totalt 38 riksdagsmandaten; partiet inhöstade en ny stor seger i valen år 1972. Belize är ett ännu tydligare dominansfall – landets närhistoria när det blev självständigt år 1981 hade helt dominerats av *People's United Party*, som vann 16 av totalt 18 mandat år 1965, 17 mandat år 1969, 12 mandat år 1974 och 13 mandat år 1979. Dominika hade när landet blev självständigt år 1978 sedan 1961 styrts av *Dominica Labour Party* som efter valet år 1975 hade 16 av de totalt 21 platserna i parlamentet; politiken i St Lucia, självständigt år 1979, dominerades under större delen av 1960- och hela 1970-talet av *United Workers' Party*. Till samma grupp kan ännu föras Trinidad och Tobago, där *People's National Movement* inhöstade storsegrar i de val som åren 1956 och 1961 föregick landets självständighet år 1962 – år 1961 lade partiet sålunda beslag på två tredjedelar av mandaten (Day 1988, 554). I ett par fall har dominanssituationen särskilda rötter, i det fråga är om länder i övergångs skeenden, länder som lämnat skeden av enpartistyre och kunnat övergå till demokratiska författningar och ett demokratiskt politiskt liv. I Mongoliet föregicks sålunda författningen av år 1992 av de första mångpartivalen i landet år 1990, varvid *Mongolian People's Revolutionary Party* lade beslag på 85 % av mandaten.

Samvariationen finns även, vill vi mena, i de länder för vilka ett resonemang i termer av partier inte alls eller blott svårligen låter sig föras. Närhelst vi här har en ³/₄-rigiditet, har vi även en dominanssituation av särskilt slag. De partikulära omständigheter som motiverar att Mikronesien

och Papua Nya Guinea förs till denna kategori har vi redan berört. Två ytterligare östater i Stillahavsregionen, nämligen Belau och Salomonöarna hör till kategorin därför att de, särskilt Salomonöarna (Anckar, Eriksson och Leskinen 2002, 12), är tydligt heterogena enheter. I fallet Belau tillkommer en animositet mellan delar av landet – "Belauan politics is characterized by a long and rich tradition of clan, village and regional rivalry", heter det i en beskrivning (Quimby 1988, 111). Att det lilla landet valt att organisera sig federalt illustrerar även, låt vara att animositeten på intet sätt här är federalismens egentliga rotverk (Anckar 2003, 118–119), att landet inte är främmande för institutionaliserade indelningar, utan snarare bejaktar dem. Ännu har, som synes, USA klassificerats i termer av överensstämmelse. Det ledande motivet härför, och det är nog ganska oantastligt, är att de 13 brittiska kolonier som år 1776 förklarade sig självständiga och sedan sammangick kring den amerikanska författningen av år 1789, inte besjålades just av en strävan till union, utan fastmer av ett fasthållande, inom den nödvändiga unionens ram, av sina individuella självständigheter. Oviljan att låta någon del eller några delar dominera var stor, och belyses jämväl av en begränsning i grundlagstiftningsrätten, enligt vilken ingen stat utan sitt samtycke kan berövas sin rätt till lika röst i senaten. "Utän en sådan säkerhet hade representanterna för de små staterna ej velat acceptera författningen", noterar Fredrik Lagerroth i sitt stora arbete om *Moderna författningar mot historisk bakgrund* (1955, 101).

I själva verket blir, som framgår jämväl av Tabell 3, tesen om ett samband mellan dominans och en $3/4$ -tröskel bekräftad på ett mycket övertygande sätt. Av de totalt 17 nationer som har befunnit sig i en dominanssituation, har en stor majoritet, uppgående till 13 nationer, gått in för en sträng rigiditet. Regeln har därmed blott fyra undantag. Ett sådant är Botswana som har en $2/3$ -rigiditet trots ett dominant partisystem när landet blev självständigt år 1966 – *Botswana Democratic Party* lade år 1965 beslag på 27 av de 31 platserna i landets parlament (Day 1988, 73). Ett annat afrikanskt undantag är Mali, som likaså har en $2/3$ -rigiditet trots ett dominant partisystem – sedan självständigheten år 1960 var *Malian People's Democratic Union*, grundat år 1976, fram till år 1991 det enda lagliga partiet. Ännu är småstaterna Monaco och Nauru undantag. Monaco har nöjt sig med en $2/3$ -tröskel

trots att *Union Nationale et Democratique* har dominerat landets politiska scen under årtionden (Bauzon 1999), och Nauru har, en tydlig etnisk brokighet till trots, begått på samma sätt. Till detta kommer att nästan alla de 15 stater som inte har befunnit sig i en dominanssituation har nöjt sig med en $2/3$ -tröskel eller, i ett par fall, med en än lägre tröskel. Till dessa stater hör, för att bara kort nämna några exempel, Jamaica, självständigt år 1962 i tecknet av ett kompetitivt tvåpartisystem (Anderson 1999, 578–579), andra östater i Karibien, såsom Barbados och St Vincent och Grenadinerna (Anckar 1998, 374–375), och Kanada, försett med ett kompetitivt mångpartisystem vid tiden för Constitution Act 1982. Regeln har ett enda undantag, nämligen Mauritius, som en avsaknad av ett dominerande parti till trots har gått in för en $3/4$ -tröskel.

Vi har alltså, vill vi hävda, kunnat demonstrera att stater har infört föreskrifter om kvalificerade majoriteter vid författningsändring på ett sätt och enligt ett mönster som ger vid handen att staterna har förfarit som en teori om rationellt handlande kunde förutsäga. Ett problem som vidhänger utsagor av denna art är emellertid att de, när de inte är exkluderande, blir litet obestämda. Andra sätt och mönster kunde sålunda jämväl svara mot samma teori och krav. Man kan sålunda fråga sig varför ett antal politiska system, när de ställs inför möjligheten av en dålig konsekvens av ett pluralt valsysteem, har tillgripit en höggradig rigiditet i stället för att helt enkelt välja ett annat valsysteem. Om alltså ett pluralt valsysteem medför en risk för en oönskad dominans, är det då inte, detta är en rimlig fråga, sakenligt att skifta valsysteem snarare än att kvarhålla det defekta systemet och införa ett korrektiv i form av en extrem rigiditet? Ett sätt att besvara frågan är att hänvisa till att olika valsysteem, förutom att de har olika egenskaper, uttrycker olika syner på politisk representativitet, ansvarsutkrävning och politisk produktivitet (t.ex. Norris 1997). Att man kvarblir vid ett visst system, en brist till trots, beror eventuellt på att man tillskriver systemet andra och kompenserande goda egenskaper. Att göra sig av med ett i övrigt gott och funktionellt system därför att det har en oönskad egenskap har kanske upplevts som att kasta ut barnet med badvattnet. Eller annorlunda uttryckt, och för att ånyo anknyta till Laponce och Saint-Jacques: institutioner är inte bara "problem-solvers", de är också "problem-creators" (1997, 233). När så är

fallet måste en balans uppnås, och kombinationen av pluralitet och rigiditet är måhända ett uttryck för en insikt om detta.

Till ovanstående allmänna reflexion skall här ännu läggas en annan. Vi har kunnat visa att vissa särskilda omständigheter har varit ägnade att framtaga vissa särskilda institutionella arrangemang. I denna mening råder en harmoni mellan orsak och verkan. Emellertid är, detta ligger egentligen i sakens natur, harmonin ganska bräcklig. De omständigheter, och här har alltså huvudsakligen varit fråga om partidominans, som konstituerar orsak är inte statiska, utan kan förändras. När så sker, är dock inte givet att orsakens konsekvenser kan förändras i lika mån. Snarare är det så att arrangemangen överlever sig själva i den meningen att de fortbestår trots att de egentligen har blivit onödiga. Sålunda är partisystemet på Bahamas inte längre dominant (Anckar 1998, 376); ändå fortbestår där arrangemanget med en $3/4$ -tröskel. Olika

tröghetsfaktorer underhåller ett sådant fortbestånd. Dels är allmänt fråga därom, att lagstiftning och författningspolitik till följd av inneboende omständigheter ofta har att konfrontera och hantera tröghetsmekanismer. Och dels, samt framför allt, är i det sammanhang vi granskat fråga därom att institutioner i sig själva kan bli och kan vara särskilda skyddsmurar, som är svåra att avlägsna. När en omständighet har motiverat och föranlett ett inrättande av en hög grad av rigiditet, och när omständigheten sedan tonar bort, blir den rigiditet den framtagit sin egen fånge. Vi ställs här inför en av författningspolitikens paradoxer. Rigiditeten kunde och borde avlägsnas, men den står själv i vägen för ett sådant avlägsnande. Mer konkret: har vi i en författning ett stadgande därom att en $3/4$ -majoritet är nödvändig för författningsändring kan vi mildra eller reducera denna föreskrivna rigiditet blott genom att iakttä den.

REFERENSER

- Alasia, Sam. 1989. Politics. Ingår i Hugh Laracy (red.), *Ples Blong Iumi. Solomon Islands the Past Four Thousand Years*. Suva: Institute of Pacific Studies, University of the South Pacific.
- Anckar, Carsten, Eriksson, Mårten och Jutta Leskinen. 2002. *Measuring Ethnic, Linguistic and Religious Fragmentation in the World*. Åbo: Department of Political Science, Åbo Akademi University, Occasional Papers Series, nr 18.
- Anckar, Dag. 1997. Dominating Smallness: Big Parties in Lilliput Systems. *Party Politics* 3:2, 243–263.
- Anckar, Dag. 1998. Bicameral Microstates: A Commonwealth Category. *The Round Table* Issue 347, 367–378.
- Anckar, Dag. 2003. Lilliput Federalism: Profiles and Varieties. *Regional & Federal Studies* 13:3, 107–124.
- Anckar, Dag. 2004a. Direct Democracy in Microstates and Small Island States. *World Development* 32:2, 379–390.
- Anckar, Dag. 2004b. Regime Choices in Micro-States: The Cultural Constraint. *The Journal of Commonwealth and Comparative Politics* (forthcoming).
- Anckar, Dag och Carsten Anckar. 1995. Size, Insularity and Democracy. *Scandinavian Political Studies* 18:4, 211–229.
- Anckar, Dag och Carsten Anckar. 2000. Democracies Without Parties. *Comparative Political Studies* 33:2, 225–247.
- Anckar, Dag och Lauri Karvonen. 2002. Constitutional Amendment Methods in the Democracies of the World. *Paper, XIIIth Nordic Political Science Congress, Aalborg, Denmark, August 15–17, 2002*.
- Anderson, Thomas D. 1999. Jamaica. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume II, Third edition. New York: Facts on File.
- Angelo, A. H. och Rosemary Gordon. 2001. New Zealand: Introductory and Comparative Notes. Ingår i Gisbert H. Flanz (red.), *Constitutions of the Countries of the World*, Release 2001-8. Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications.
- Bauzon, Kenneth A. 1999. Monaco. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume II, Third edition. New York: Facts on File.
- Bendel, Petra. 1999. Gambia. Ingår i Dieter Nohlen, Michael Krennerich och Bernhard Thibaut (red.), *Elections in Africa. A Data Handbook*. Oxford: Oxford University Press.
- Burdick, Alan B. 1988. The Constitution of the Federated States of Micronesia. Ingår i Yash H. Ghai (red.), *Law, Politics and Government in the Pacific Island States*. Suva: Institute of Pacific Studies, University of the South Pacific.
- Day, Alan J. 1988. *Political Parties of the World*. Third edition. Harlow, Essex: Longman Group.
- Derbyshire, J. Denis och Ian D. Derbyshire. 1999. *Political Systems of the World. Volume One, Volume Two*. Oxford: Helicon Publishing.
- Dew, Edward. 1999. Papua New Guinea. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume III, Third edition. New York: Facts on File.
- Hague, Rod, Harrop, Martin och Shaun Breslin. 1998. *Comparative Government and Politics. An Introduction*. 4th edition. London: Macmillan Press.

- Hartmann, Christof, Hassall, Graham och Soliman M. Santos Jr. 2001. Philippines. Ingår i Dieter Nohlen, Florian Grotz och Christof Hartmann (red.), *Elections in Asia and the Pacific. A Data Handbook. Vol. II*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyer, Paul. 1999. Mongolia. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume II, Third edition. New York: Facts on File.
- Imperato, Pascal James. 1999. Republic of Mali. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume II, Third edition. New York: Facts on File.
- Ingram, Derek. 1997. Commonwealth Update. *The Round Table* Issue 344, 459–471.
- Lagerroth, Fredrik. 1955. *Moderna författningar mot historisk bakgrund*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- Laponce, Jean och Bernard Saint-Jacques. 1997. Introduction: Institutions as Problem-Solvers. *International Political Science Review* 18:3, 233–236.
- Lewis, D. S. och D. J. Sagar (red). 1992. *Political Parties of Asia & The Pacific. A Reference Guide*. Harlow, Essex: Longman Group.
- Lijphart, Arend. 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lundell, Krister och Lauri Karvonen. 2003. *A Comparative Data Set on Political Institutions*. Åbo: Department of Political Science, Åbo Akademi University, Occasional Papers Series, nr 19.
- Lutz, Donald S. 1994. Toward a Theory of Constitutional Amendment. *The American Political Science Review* 88:2, 355–370.
- Norris, Pippa. 1997. Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review* 18:3, 297–312.
- Quimby, Frank. 1988. The Yin and Yang of Belau: A Nuclear Free Movement Struggles With the Quest for Economic Development. Ingår i *Micronesian Politics*. Suva: Institute of Pacific Studies, University of the South Pacific.
- Reilly, Benjamin. 2001. Papua New Guinea. Ingår i Dieter Nohlen, Florian Grotz och Christof Hartmann (red.), *Elections in Asia and the Pacific. A Data Handbook. Vol. II*. Oxford: Oxford University Press.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni. 1994. *Comparative Constitutional Engineering*. London: Macmillan.
- Strong, C. F. 1958. *Modern Political Constitutions*. London: Sidgwick and Jackson.
- Wardhaugh, Robert A. 1999. Canada. Ingår i Deborah A. Kaple (red.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. Volume I, Third edition. New York: Facts on File.
- Wolf-Phillips, Leslie. 1968. *Constitutions of Modern States. Selected Texts*. London: Pall Mall Press.